

Cumhuriyet Sonrası Kalkınma Hareketi olarak Sanayileşme ve Mekânsal Değişim

Burak ASİLİSKENDER*

I- Önsöz

Türkiye için Cumhuriyet'in ilanını, sadece siyasal olarak yeni bir devletin kurulması olarak okumak yerine, mekansal ve toplumsal düzlemde yeni bir yapılanmanın inşası olarak değerlendirmek gerekmektedir. Ortaya konan devrimlerin içeriği, kavramsal olarak yenilenme; yeniden yaratılma arayışı barındırmaktadır. Ancak, bu yenilenme sürecinde, içeriği besleyen en temel düşünce, geleneksel yapı ile devralınan sosyal ve kültürel miras olmuştur. Bu bakışla, Cumhuriyet yapısının inşası, kendini var eden geleneksel yapıdan hem beslenen hem de eleştirel bakışla onu yenileyen bir sistemin kurulmasına sebep olmuştur. Cumhuriyet'in ilanı siyasal açıdan, Osmanlı geleneğinin ortaya çıkardığı iktidar krizi için bir çözüm olarak tanımlanabilirken, devrimler ile ortaya konan değişim arzusu, *geleneksel* olanla çatışarak ortaya çıkardığı çelişki ile kriz yaratan bir gelişme olarak değerlendirilmelidir. Bu durum mekansal izlerini, dönemin mimari arayışlarında izlemek mümkündür. Devralınan mirasın sosyal ve kültürel sürekliliğine, *Ulusal Mimari* ve *Uluslararası Üslup* gibi akımlar ile cevap aranmaya çalışılmıştır.

Cumhuriyet sonrası kurulmaya çalışılan ulusal yapının içeriği, bireysel kimlik, mekansal ve sosyal yaşantı için Batılı toplumsal yapılar üzerinden tanımlanırken, kültürel ve tarihsel izler için ise Anadolu'nun köklü geçmişi referans gösterilerek oluşturulmuştur. Cumhuriyet devrimlerinin bu temel düşünceden beslenerek yenilenmeyi hedeflediği söylenebilir. Devrimler, siyasal olarak toplumsal ve bireysel kimliğin belirlenmesini sağlamışsa da, sosyal ve mekansal olarak değişimi asıl tetikleyen, devletin -özellikle ekonomik- kalkınma için aldığı kararlar ve ortaya koyduğu uygulamalar olmuştur. Cumhuriyet devrimleri ile hedeflenen bireysel ve toplumsal değişimlerin sürekliliği ile ekonomik gelişmişlik arasında birbirine sıkı sıkıya bağlı bir ilişki olduğu var sayılmıştır.

* Yrd. Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü

Dolayısıyla ekonomik kalkınma, arzulanan çağdaşlaşma hedefini sağlayacak bir araç olarak önemsenmiştir. Tarım, ulaşım, altyapı yatırımları ve sanayileşme ile arzulanan kalkınma hedefine ulaşılacağı düşünülmüştür.

1924-1929 yılları arasında tarımsal üretimde etkili bir artış izlenmektedir. Devlet tarafından sağlanan kredi desteği ile ekilebilir alanlar genişletilmiştir. Aynı yıllarda demiryolu ağlarının oluşturulması ve Ankara başta olmak üzere Anadolu kentlerinde kamu yapılarının inşası gibi yatırımlar ile kentleşme süreci tetiklenmeye çalışılmıştır. Ayrıca, Teşvik-i Sanayi Kanunu (1927), Gümrük Kanunu (1929) gibi özel düzenlemeler ile özel girişimciler sanayileşmeye teşvik edilmiştir. Ancak 1929 sonunda dünyada gelişen ekonomik daralmaya bağlı olarak hem tarıma dayalı ekonominin hem de sanayi için özel girişimci desteğinin yetersiz kalması, devletin ekonomik ortamdaki konumunu değiştirmesine sebep olmuştur. 1930 sonrasında devlet, özellikle sanayileşme hareketinde öncü bir görev üstlenmiştir. Sanayi yatırımlarına, siyasal olarak yaşanan devrimlerin sürekliliği ile ekonomik ve sosyal kalkınma hedefine ulaşmak için olmazsa olmaz bir çağdaşlaşma projesi olarak yaklaşmıştır. Devlet, sadece ekonomiyi canlandırmak için Anadolu'nun çeşitli noktalarına fabrikalar kurmamış, bu işi başlattığı çağdaşlaşma projesinin bir parçası olarak yorumlayarak, devrimler ile ulaşmaya çalıştığı mekansal ve sosyal ortamların birer örneği olarak yeni yerleşimler de kurmuştur. Fabrikalar çevresinde inşa edilen lojmanlar ve kooperatif konutlar ile okul, hastane, sağlık, kültür ve spor alanları gibi sosyal mekanlar içeren değişimi ivmelendirecek örnek kent modelleri üretilmiştir. Bu bakışla, erken Cumhuriyet dönemi mimarlık hareketlerinde, sanayileşmenin özel bir önemi bulunmaktadır.

II- Erken Cumhuriyet Dönemi Sanayileşme Politikaları

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki sanayileşme hareketleri tarihsel olarak iki gruba ayrılabilir. İlki Cumhuriyet'in ilanından, dünyada ekonomik sıkışıklığın başladığı 1929 yılına kadar geçen, özel girişimcilerin desteklendiği süre; diğeri ise 1929-1939 yılları arasındaki devlet merkezli sanayileşme yıllarıdır.

Devrimler ile kurulmaya çalışılan bireysel özgürlük ideolojisi üzerinden, Cumhuriyet'in ilk yıllarında sanayileşme hareketinin özel girişimciler tarafından yürütülmesinin desteklendiği söylenebilir. Kuruç dönemin politikasını, "devletin kendi başına yeni sanayi kurması ve işletmesi söz konusu" olmayan hatta "gereksiz" bulunan bir yapılanma olarak özetler.¹ Dolayısıyla ilk yıllarda, sanayileşmeden çok bu hareketi teşvik için yapılan düzenlemeler dikkat çekmektedir. Örneğin, 1923'te toplanan İktisat Kongresi'nde daha sonraları Türkiye'nin sanayileşmesine hakim olacak kararlar alındığı bilinmektedir.

¹ Kuruç, Bilsay, "Cumhuriyet Döneminde İktisat Politikaları Üzerine Gözlemler", *Bilanço 1923-1998*, Rona, Z. (der.), c. 2, İstanbul: Tarih Vakfı, 1999, s. 21-32.

Benzer şekilde, 1927’de çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu ile özel yatırımcıya devlet desteği sağlanmıştır. Yatırımcılara vergi muafiyeti, devlet arazilerinden yararlanma imkanı gibi özerklikler sunulmuştur.

Çıkarılan kanunlar ile özellikle imalat sanayinin gelişmesine destek olduğu söylenebilir. Keyder’e göre, “küçük üreticiliğin ötesinde, gelişmesinin başlangıçlarında da olsa modern sayılabilecek imalat sanayisi, Avrupa’nın metropollerine olan güçlü kültürel ilişkilerin koşullandığı iç pazar gereksinmelerine cevap verebilmiştir. Aynı zamanda, Türkiye’nin dünya ekonomisiyle bütünleşmesi sürecinde ortaya çıkan ticaret örtüsünü tamamlayıcı bir faktör” olmuştur.²

Ancak, savaş sonrası, ekonomik olarak zor günler geçiren halkın sanayileşme hareketine katılımı sınırlı olmuştur. Sönmez (1999), dönemin politikalarını, “devlet eliyle fert zengin etme” niteliği taşıdığı için eleştirmektedir. Ona göre, bu dönemde *yerli* sanayiye geliştirmek üzere teşvik yasaları çıkarılmış, çeşitli özendirme yapılmış ama “dışa bağımlı ticaret sermayesinin, etkinliği kullanılarak korumacı bir dış ticaret politikası izlenmesine olanak verilmediğinden” bu politikalar etkili sonuç vermediği için sanayileşmede ciddi gelişmeler yaşanmamıştır.³

Bununla birlikte, 1930 Dünya Ekonomik Krizi, girişimcileri etkilemiş ve yatırımların -büyük ölçüde- durmasına sebep olmuştur. Ancak devlet merkezli politikalar ile yaşanan kriz aşılma çabası ve özellikle sanayileşmeye hız verilmiştir. Bu dönem için, Türkiye’nin ekonomik anlamda içe kapandığı ve devlet eliyle -başarıya ulaşan- bir sanayileşme denemesi yaptığı söylenebilir. Boratav, 1930-1939 dönemi politikalarının, korumacılık ve devletçilik özelliğine dikkat çeker. Amaçları ve sonuçlarını bakımından bu dönemi, “ilk sanayileşme dönemi” olarak nitelendirir.⁴

Devlet merkezli bu politika 1929-1930 yılları arasında belirlenmiş olsa da, programın uygulamaya geçmesi 1933 sonlarını bulmuştur. Aslında, Cumhuriyet’in ilk yıllarında da, Osmanlı’dan miras kalan fabrikalar örnek gösterilerek devletin sanayileşmede etkin rol oynaması gerekliliği tartışılmıştır. Bu kapsamda 1925 yılında *Sanayi ve Maadin Bankası* kurulmuştur. Ayrıca, aynı yıllarda Japonya ve Prusya’nın sanayileşme modeli örnek gösterilerek bir yasa tasarısı sunulmuş, ancak meclis tarafından reddedilmiştir. 1930 krizi ile devletçi sanayileşme politikası yeniden gündeme gelmiştir. Bu amaç için dönemin başbakanı İsmet İnönü, Sovyetler Birliği ve İtalya başta olmak üzere çeşitli ülkeleri ziyarete gitmiş ve destek istemiştir. Bu ülkelerden alınan

2 Keyder, Çağlar, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye*, İstanbul: Yurt Yayınları, 1993.

3 Sönmez, Mustafa, “75 Yılın Sanayi Politikaları”, *75 Yılda Çarklardan Chiplere*, Baydar, Oya (der.), İstanbul: Tarih Vakfı, 1999, s. 1-19.

4 Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1989, s. 28-40.

ekonomik destek garantileri ve sanayileşme raporları ile *Birinci Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Planı* hazırlanmış ve 1933 yılından itibaren uygulamaya geçilmiştir.

Özellikle Sovyetler Birliği ile yapılan anlaşma dikkat çekicidir. Sovyetler Birliği, maddi desteğinin yanı sıra dokuma, kimya ve kendir fabrikalarının kurulumu üzerine planlama ve uygulama garantisi vermiştir. Sovyetler Birliği'nden sonra dünyadaki ilk büyük planlama deneyimi olan bu uygulama, ekonomik olarak makro gelişme yerine sadece sanayi yatırımlarını kapsamaktadır. Plan iki ana bölümden oluşmaktadır: İlk bölümde, dokuma, maden, seramik, selüloz ve kimya sanayi dallarında kurulması planlanan 20 fabrika hakkında raporlar yer alırken, diğer bölümde ise İktisat Vekaleti'nin yeniden yapılandırılması için gerekenler açıklanmıştır.⁵

Bu plana göre devlet, ülkenin sanayileşmesinde lider rolü almaya karar vermiştir. Bu plan doğrultusunda 1932 yılında, sanayi tesislerini işletmek için 2058 sayılı kanunla *Devlet Sanayi Ofisi* kurulmuş, aynı yıl çıkarılan bir kanunla da Sanayi ve Maadin Bankası'nın bankacılık görevleri *Sanayi Kredi Bankası*'na devredilmiştir. Bu yasa düzenlemelerinin ardından, özel bir kanunla 1933 yılında *Sümerbank Umum Müdürlüğü* kurulmuştur.

Plana göre, ülkenin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla sanayi tesisleri kurulması kararlaştırılmıştır. Yerel bölgesel ya da tarımsal üretime ve doğal kaynaklara dayalı tesislerin kurulması amaçlanmış, iç tüketime yönelik malların üretimine ağırlık verileceği vurgulanmıştır. Bu kapsamda, özellikle dışardan alınan temel tüketim mallarının üretimine öncelik verileceği belirtilmiş ve dokuma sanayii öncelikli olmak üzere maden, selüloz ve kimya sanayileri yatırımlarına öncelik verilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca kurulacak sanayi tesislerinin yerlerinin hammadde ve işgücü kaynaklarına yakın olması gerekliliği ön koşul kabul edilmiştir. Plan uyarınca sanayi yatırımlarını gerçekleştirmek için, Sovyetler Birliği'nden 20 yıl içinde mal ihracıyla geri ödemek ve dokuma sanayinde kullanmak üzere 10 milyon dolarlık faizsiz kredi ve Karabük Demir Çelik için de İngiltere'den 2,5 milyon sterlin kredi alınmıştır. Ayrıca alınan vergilerin büyük çoğunluğu da sanayi yatırımlarına ayrılmıştır.

Sönmez, Birinci Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Planı'nın büyük ölçüde hedeflerine ulaştığını savunmaktadır.⁶ Plan doğrultusunda yatırımlar ağırlıklı olarak dokuma ve şeker üretimi gibi temel tüketim mallarının üretiminde yapılmış; ayrıca, kömür, demir-çelik, kağıt sanayi gibi ara ve yatırım mallarına da ağırlık verilmiştir. İlk sanayileşme planının başarılı olması, ikincinin hızla hazırlanmasını sağlamıştır. 1938 yılında yürürlüğe giren İkinci Beş Yıllık Sanayileşme

5 Asiliskender, Burak, *Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Mimaride 'Modern' Kimlik Arayışı; Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Örneği*, Yüksek Lisans tezi, İstanbul: İTÜ FBE, 2002.

6 Sönmez, M., a.g.m., s. 1-19.

Planı, devlet yatırımlarının yanı sıra özel girişimcilere destekler de içermektedir. Ancak özel yatırımcılar İkinci Dünya Savaşı ile ortaya çıkan belirsizlik ortamı yüzünden yatırımdan uzak durmuş ve dolayısıyla devlet, egemenliğini yatırımcıya devredememiştir.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Planı'na bağlı olarak yatırımların devlet eliyle yapılması, özel yatırımcının dışlandığı anlamına gelmemektedir. Devlet, sanayileşmede önderlik görevini üstlenerek, özel sektöre yol göstermek istemiştir. Sönmez'e göre, devlet sektörünün özel sektörle rekabet değil, tamamlayıcılık ilişkileri içinde bulunduğu bir alan, bu dönem boyunca var olmuştur. "Özel sermaye; gerek devlet işletmelerine girdi sağlayarak veya devlet işletmelerinin ürettiği girdileri kullanıp mamul mal üreterek, gerek devlet yatırımlarının ihalelerini alıp müteahhitlik hizmetinde bulunarak, gerekse de devlet sektörü öncülüğünde sürdürülen sanayileşmenin yarattığı iş hacminden doğan, pek çoğu aracılık gerektiren işleri kotararak önemli ölçüde sermaye birikimi sağlamıştır."⁷

Devlet bir taraftan, ulaşım, alt yapı ve ağır sanayi yatırımlarını yürütürken, diğer taraftan Anadolu'da ekonomik canlanmayı sağlamak için sanayi yerleşimleri kurmuştur. Sovyetler Birliği başta olmak üzere dış ülkelerden aldığı kredi, yatırım ve planlama desteği ile kurulan Sümerbank Umum Müdürlüğü, devletçi ilk yatırımlarını, Kayseri (1935), Nazilli (1937), Bursa (1937), Konya Ereğli (1937) ve Malatya (1939) gibi Anadolu kentlerinde fabrikalar kurarak gerçekleştirmiştir. Kısa sürede, ülke genelinde kurduğu tesislerle, önemli bir iç pazar yaratmıştır.

III- Devletin Sanayi Yatırımları ve Değişim

Sanayileşme, kentsel mekanın gelişimini etkileyen unsurların başında yer almaktadır. Her ne kadar, öncelikle ekonomik kalkınmanın sağlanması amaçlanmış olsa da, bu bakışla sanayileşmenin, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Anadolu kentlerinin yeniden yapılanmasında, değişimi ivmelendirecek bir etkisi bulunmaktadır.⁸ Cumhuriyet'in ilanının ardından, bir taraftan yapılan devrimler ile siyasal ve sosyal olarak yeni kimliğin oluşumu sağlanırken, diğer taraftan bu süreci desteklemek için inşa edilen modern yapıların ve kentlerin, mekansal ve toplumsal yapıyı etkilediği görülmektedir. Bu bakışla, 1935 sonrası devlet tarafında kurulan sanayi yerleşmeleri de, Anadolu'nun Batılılaşmasına katkı yapan mekansal bir etki olarak değerlendirilmelidir. Devlet eliyle kurulan her fabrika içinde sadece birer sanayi tesisi değil, aynı zamanda çalışanları için birer 'yuva', market ve sinemadan tiyatroya, yüzme

⁷ Sönmez, M., a.g.m., s. 1-19.

⁸ Asiliskender, Burak, *Modernleşme ve Konut; Cumhuriyet'in Sanayi Yatırımları ile Kayseri'de Mekansal ve Toplumsal Değişim*, Doktora tezi, İstanbul: İTÜ FBE, 2008.

şampiyonalarına kadar, birçok kültürel etkinliğin yapıldığı çeşitli mekanları da içeren kentsel ölçekte bir düzenleme olarak algılanmalıdır.⁹

Kahraman, dönemin devletçi politikasının temelinde, modernleşmenin “Batı’da olduğu gibi burjuvazinin güçlenmesinden sonra, onun itkiyle” oluşmayıp, aksine “bürokratik bir süreç” olarak başlamasından kaynaklanması çelişkisinin bulunduğunu savunmaktadır: Devlet, “daha sonra kendisini taşıyacak” burjuvazi sınıfını “oluşturup güçlendirmeye” çalışmıştır. Bu kapsamda “modern Türkiye’nin en önemli kurucu öğelerinden” biri olan sanayileşme, bir yandan mekan ve sosyal ortamı dönüştürüp farklılaştırırken, diğer yandan “toplumu örgütlemenin ve onun iç dinamiklerine müdahale etmenin” bir aracı olarak kullanılmıştır.¹⁰ Benzer bakışla Göle, o yıllarda, “hala” arzulanıldığı kadar “sanayileşmemiş bir toplumun değişimi için Avrupa’nın (özellikle Fransa’nın) sanayileşme biçiminin örnek alındığını belirtmektedir. Bu çıkışın hareket noktası ise “piyasa ekonomisi” değil, “düzen içinde değişim”dir. Toplumsal yapının modernleşmesinin yolu, “toplumunun içindeki grupların çeşitliliğinde” değil, sanayi toplumunun “birliği”ndedir.¹¹ Bu kapsamda, bir yandan anayasal ve eğitsel reformlar yapılmış, öte yandan ise ulusun kolektif iradesine yapılan çağrılar ile yenilikçilik eylemleri uygulamaya konulmuştur. Aslında bu değerlendirmeye bağlı olarak dönemin iktidarının, merkezileştiği ölçüde ‘modern’ düşüncenin idealleri yerine, sanayileşmeyi daha fazla önemseydiği ve ülkenin sosyal ve siyasal yapısını yönlendirmeye çalıştığı söylenebilir. Bu bakışla devlet, kendi eliyle ‘modern’ kentlerin birer modeli olarak kurduğu sanayi yerleşkeleri ile çalışanlara, ailelerine ve buldukları kentte yaşayanlara, kimliklerini yeniden yapılandıracak mekan ve sosyal ortamlar yaratmıştır.

Bu bakışla, Birinci Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Planı ile Anadolu kentlerinde kurulan sanayi yerleşkeleri içinde inşa edilen fabrikaların ve çalışanları için yapılmış konutların, yaratılmaya çalışılan ‘modern’ kimliğinin oluşturulmasında etkili olduğu söylenebilir. 1930’ların sonuna kadar, ülke genelinde -devlet eliyle- birçok sanayi tesisi kurulmuştur. Her ne kadar, sanayileşme öncelikli olsa da aslında, modernleşme hareketinin öncelikli uygulama alanı, mimari olmuştur. Hatta Bilgin’e göre, Avrupa’dan “daha geç ve devlet eliyle sanayileşen” bir ülke olan Türkiye’de, “Batılı modernist” mimarların sanayileşmenin sorunlarının ortaya çıkmasından 100 yıl sonra bile “Bauhaus, Werkbund” gibi

9 Asiliskender, Burak, “Anadolu’da ‘Modern’ Bir Yaşam Kurmak: Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası ve Lojmanları”, *Fabrika’da Barınmak, Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Türkiye’de İşçi Konutları*, Cengizkan, Ali (der.), Ankara: Arkadaş, 2009, s. 111-130.

10 Kahraman, Hasan Bülent, *Postmodernite ile Modernite Arasında Türkiye*, İstanbul: Everest Yayınları, 2004.

11 Göle, Nilüfer, *Mühendisler ve İdeoloji, Öncü Devrimcilerden Yenilikçi Seçkinlere*, İstanbul: Metis, 1998.

yaklaşımları ve de “belediyeler ve sendikalar gibi kamu kuruluşları aracılığıyla üretilen modelleri”, üretildikleri dönemdeki gibi benimseyip uygulamaları daha da ilgi çekicidir.¹²

Devlet eliyle yürütülen sanayileşme, konut üretimi ve kentleşmeyi tetiklemiştir. Dolayısıyla, dönemin mimarlık gündeminin en önemli konuları olmuştur. Sey, 1930-1940 arasında, “Cumhuriyet Türkiye’inde mimarlık etkinliklerinin ve yapı üretiminin çok yoğun olduğu” yıllar olarak tariflemektedir: Bu on yıl, bir taraftan “rejimin, kent ve köy planlamasındaki ilkelerini belirlediği, sanayi yatırımlarını gerçekleştirdiği; kasabaların modernizmin kuralına göre planlandığı; parkların, yeşil alanların düzenlendiği, işçi ve memur lojmanlarının inşa edildiği”, bir taraftan da “yapı üretiminde rasyonellik konusu üzerine tartışmaların” sürdürüldüğü bir dönemdir.¹³

Devlet eliyle kurulan sanayi yerleşmelerinin, Anadolu kentlerinde yaşanan mekansal değişime etkileri üç başlıkta toplanabilir. Öncelikle, Sovyetler Birliği, Almanya, İngiltere gibi ülkelerin ekonomik ve planlama desteğiyle üretilen fabrika yerleşmeleri içinde bulunan yapılar, biçimleri, yapım yöntemleri, işlevleri ve yerleşim düzenleri ile dönemin yerel mimarlık ortamından *farklı* niteliklere sahiptir. İkinci olarak, *geleneksel* kent merkezleri çeperlerinde kurulan sanayi yerleşimleri ile kentsel mekânın gelişimi yönlendirilmiştir. Üçüncü olarak ise, özellikle işletmeler içinde inşa edilen konutlar, özellikle konfor olanakları ile barınma kültür ve biçiminde değişimlere yol açmıştır.

Devlet tarafından kurulan sanayi yerleşmelerinin sosyal etkileri de, birbiri ile ilişkili üç başlıkta okunabilir: İlk olarak, kurulan işletmelerin büyüklüğü ve iş gücü ihtiyacına bağlı olarak kentlere göçler yaşanmıştır. Dolayısıyla kentlerin demografik yapısı değişmiştir. Kent merkezinde yaşayan *yerliler* karşısında, nereden gelmiş oldukları önemsiz, çalıştıkları işletmelerin adıyla anılan *yeni* kimlikler ortaya çıkmıştır. *Yerli* halkın, çalışanları işyerlerine ve çalıştıkları işlere göre tanımlaması, *öteki* yapması ve *yerel* kimliklerini dışarıda bırakması ilgi çekicidir. Ancak çalışmak için dışardan gelenler, her ne kadar bu tanımlamaları özümsemiş olsalar da, taşıdıkları *yerel* kimlikleri, kendi aralarındaki karşılıklı ilişkilerini çeşitlendiren değerler olarak taşımaya devam etmişlerdir. Modernleşme sürecinde, sosyal yapıda, hem dışardan gelenlerin varlığıyla hem de gelenlerin taşıdıkları *farklı* kimlikler ile *çeşitliliğin* ortaya çıkması, modernleşme deneyimi için önemsiz bir gelişmedir. İşletmelerin iş gücü ihtiyacına bağlı olarak *dışardan* gelenler, kentin demografik yapısı başta

12 Bilgin, İhsan, 1996, “Anadolu’da Modernleşme Sürecinde Konut ve Yerleşme”, *Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşme*, Yıldız Sey (der.), İstanbul: Tarih Vakfı, 1996, s. 472-490.

13 Sey, Yıldız, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Mimarlık ve Yapı Üretimi”, *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, Yıldız Sey (der.), İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s. 25-39.

olmak üzere sosyal ve kültürel ortamı değiştirmiş ve çeşitlendirmiştir. Bu bakışla işletmeler aracılığıyla, kentlerde *kozmpolit* bir ortamın kurulmaya başlandığı söylenebilir.

İkinci olarak yabancıların kentteki varlığı, toplumsal yapıyı da etkilemiştir. Öncelikle, kentteki farklı kimliklerin bir arada yaşama deneyimi, toplumsal yapı içindeki sosyal yapıyı etkilemiş, kurumsal bir yapının oluşumunu sağlamıştır. Geleneksel düzen -ve kısmen kırsal yaşam- içindeki ilişkiler, yeni sosyal düzen içinde kurallara bağlanmıştır. Elbette, bu değerlendirmede yaşanan değişimi ortaya çıkaran gelişmelerin Erken Cumhuriyet dönemindeki, sosyal ve siyasal devrimler ile ilişkisi ihmal edilmemelidir. Bununla birlikte, işletmelere bağlı olarak toplumsal yapıdaki en belirgin değişim, çalışma şartlarına ve biçimine bağlı olarak yaşanmıştır. Bu bakışla işletmelerdeki işgücü ihtiyacına bağlı olarak özellikle kadınların ve engellilerin çalışma ortamına kazandırılması önemsenmelidir. Kent merkezinde yaşayan veya dışardan gelen kadınlar, eğitim verilerek bu işletmelerde çalıştırılmıştır. Bu sayede, kadın-erkek ilişkisi başta olmak üzere toplumsal yapının değişmesine katkı sağlanmıştır.¹⁴

Üçüncü olarak işletmeler bünyesinde sunulan eğitim, spor ve kültürel hizmetler ile çalışanlar başta olmak üzere kentlilerin yaşama alışkanlıklarında ve dolayısıyla kimliklerinde değişimler yaşanmasına sebep olmuştur. Yüzme havuzu, basketbol-futbol-tenis sahası gibi spor alanlarının, sinema, balo salonu-gazino gibi kültürel amaçlı mekanların kullanımı toplumsal yapının Batılılaşmasını sağlamıştır. Ayrıca eğitimler ve etkinlikler ile, bireylerin kendilerini tanıdıkları ve 'modern' bireyler olarak kimliklerini kendi merkezlerinden üretmeye başladıkları da söylenebilir. Benzer bakışla Arıtan (2004), devlet tarafından kurulan sanayi yerleşkelerinin modernleşmenin temelini oluşturan "dini aşma, akılcılık, rasyonellik, sanayileşme, artı değer ekonomisini benimseme, ilerlemecilik, evrensellik, homojenleştirme ve eleştirelilik gibi kavramları etkin biçimde" yansıttığını belirtmektedir. Dolayısıyla, erken Cumhuriyet dönemi sanayi yerleşkelerinin, "seküler bir yapı" ortaya koyarak, "rasyonel üretim mantığını yansıtan akılcı bir yaklaşım sergilediği" söylenebilir. Yerleşkeler, "çalışanlarına ve kentliye Cumhuriyet modernleşmesinin modellerini" sunmuş, "kadınlı-erkekli kolektif yaşama açılımına katkılar" sağlamışlardır.¹⁵

Bunlarla birlikte Keyder (2004), devletçi politikalar ile kurulan sanayi tesislerinin ve yönlendirilen kentleşmenin, "ulusal bir işgücü pazarı" kurma amacının da önemsenmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır.¹⁶ Öncelikle, çalışanla-

14 Asiliskender, Burak, s. 154-160.

15 Arıtan, Özlem, *Kapitalist/Sosyalist Modernleşme Modellerinin Erken Cumhuriyet Dönemi Mimariliğinin Biçimlenişine Etkileri – Sümerbank KİT Yerleşkeleri Üzerinden Yeni Bir Anlamlandırma Denemesi*, Doktora tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 2004.

16 Keyder, Çağlar, *Ulusal Kalkınmacılığın İflosu*, İstanbul, Metis, 2004.

rının maddi kazançları, kentteki ticari ilişkileri etkilemiş, piyasadaki ürün çeşitliliğini artırmıştır. Bunun yanısıra, işletmelerde çalışacaklar için verilen eğitimler, kentlerde sanayinin gelişmesini ve yeni iş olanaklarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ayrıca bu işletmelerde yapılan üretim ile hem o kentlerde hem de ülkede yaşayanlar için yeni bir pazar yaratmıştır.

IV- Değerlendirme

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Anadolu'nun mevcut mekansal ve toplumsal yapısıyla karşılaştırıldığında, devlet tarafından üretilen sanayi yerleşkelerinde sunulan hizmetlerin, konumlandıkları kentlerin sosyal ortamlarından *farklılıkları* ve *ilk* olmaları dikkat çekicidir. Dolayısıyla, işletmeler bünyesindeki sosyal ve kültürel mekanların, sadece çalışanlar ve aileleri için değil, aynı zamanda kentlilere de hizmet vermek için planlandığı söylenebilir. Bu bakışla devletin, bu işletmeleri sadece ekonomik *kalkınma* amacıyla kurmadığı açıktır. Devlet, işletmeler bünyesinde sunduğu mekansal ortam ve hizmetler ile, arzuladığı değişim için bir model ortaya koymuştur.

Ancak bu sanayi tesislerinin devlet tarafından işletilmesi, toplumsal ve mekansal yapıda hedeflenen değişim arzusu ile iktidarın rolünü tartışmaya açmaktadır. Dönemin Batı örneklerinde de olduğu gibi, erken Cumhuriyet döneminde kurulan fabrikalar çevresinde de konutlar ile birlikte eğitim birimleri, spor ve eğlence alanları gibi sosyal amaçlı mekanlar bulunmaktadır. Çalışanların iş verimini artırmak için tercih edilen bu planlama anlayışının, toplumsal yapıya ve kimliğe etkileri olduğu açıktır. Ancak amaçlananın, sosyal yapıya doğrudan nüfuz edilmesi değil de, 'modern' kimliğin oluşumu sürecinde, kendine has bir sanayileşme ve kentleşme geleneği yaratmak olduğu açıktır.

Ekonomik bir zorunluluktan dolayı kurulan sanayi yerleşkeleri ile devlet, teker teker sosyal ve mekansal yapıyı yeniden yapılandırmak yerine, topyekun bir değişimin yaşanmasını sağlamıştır. Modern yaşamın gerektirdiği tüm davranış kalıpları, bu yerleşkelerde sunulan hizmetler ve konforlu mekanlara karşı yaratılan *özenti* ile benimsetilmiştir. Bu değerlendirme üzerinden, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki devrimci yaklaşımın, kırsala karşı *kent* yaratma amacından çok, eski merkezin çeperlerinde onun *geleneğine* zıt *yeni* bir düzen kurma ve mevcut sistemi değiştirme arayışı taşıdığı söylenebilir. Devlet, özellikle kendi eliyle kurduğu ve yönettiği herhangi bir sanayi tesisi için, Anadolu'da kırsal bir alan seçmek yerine o yılların önemli ekonomik/ticari ve kültürel merkezleri olarak bilinen Kayseri, Malatya, Nazilli -hatta İzmir- gibi şehirleri seçmiştir. O dönemde yapılan bu yatırımların çoğunun, bu şehirlerin dışında değil, eski merkezlere hayli yakın mesafede yapılmış olması oldukça ilgi çekicidir. Bu yaklaşım, kırsal yapı yerine *geleneğe* karşı ortaya konmuş tav-

rın en önemli bir göstergesidir. Dolayısıyla, Erken Cumhuriyet döneminde, siyasal yapılanmanın yenilenmesinden öte, mekansal ve toplumsal olarak *geleneksel* yaşantının, alışkanlıklarının ve kimliğin değiştirilmesi/dönüştürülmesinin amaçlandığı söylenebilir.

V- Erken Cumhuriyet Dönemi Sanayi Yerleşkeleri Üzerine Yayınlardan Seçki

Ahunbay, Zeynep, “Turkey, Heritage at Risk”, *ICOMOS World Report 2001/2002 on Monuments and Sites in Danger*, D. Bumbaru, S. Burke (eds.), Munich, 2001, s. 193-196.

Ahunbay, Zeynep, “20. Yüzyılın Mimari ve Endüstri Mirasının Korunması Sempozyumu”, *Mimarlık*, 2002, sy. 308, s. 42-43.

Ahunbay, Zeynep ve Köksal, Gül, “İstanbul’daki Endüstri Mirası için Koruma ve Yeniden Kullanım Önerileri”, *ITU Dergisi/a*, 2006, c. 5, sy. 2, s. 125-136.

Ahunbay, Zeynep ve Oral, Elif Özlem, “Bursa’nın İpekçilikle ilgili Endüstri Mirasının Korunması”, *ITU Dergisi/a*, 2005, c. 4, sy. 2, s. 37-46.

Akatay, H. Saltuk, “Terkos Su Pompa İstasyonu Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon Projeleri”, Yüksek Lisans tezi, İstanbul: İTÜ FBE, 2003.

Akın, Nur, ve diğerleri, “20. Yüzyıl Endüstri Mirasının Korunmasına Bir Örnek: Bakırköy İspirtohane Binası”, *Arredamento Mimarlık*, 2002, sy. 5, s. 110-116.

Alper, M., “Dünü ve Bugünü ile Cibali Tütün Fabrikası”, *Dünü ve Bugünü ile Haliç Sempozyum Bildirileri*, S. F. Göncüoğlu (ed.), İstanbul: Kadir Has Üniversitesi, 2003, s. 33-40.

Alioğlu, F. ve Alper, B., “Cibali Tütün ve Sigara Fabrikası, Sanayi Yapısından Üniversiteye”, *İstanbul*, 1998, sy. 27, s. 40-48.

Aritan, Özlem, “Sümerbank Yerleşkeleri: Cumhuriyet Modernleşmesi’nin İdeolojik Varyasyonlarına İlişkin Bir Okuma”, *Fabrika’da Barınmak, Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Türkiye’de İşçi Konutları*, Ali Cengizkan (der.), Ankara: Arkadaş, 2009, s. 177-214.

Aritan, Özlem, “Cumhuriyet Modernleşmesine Özgü Sanayi Mekansallığının Yaşayan Bir Örneği: Konya Ereğli Sümerbank Yerleşkesi” (Poster ve Bildiri Sunumu), *Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları IV*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, 2008.

Aritan, Özlem, “Cumhuriyet Modernleşmesine Özgü Sanayi Mekansallığının Yok Edilen Bir Örneği: Malatya Sümerbank Yerleşkesi” (Poster ve Bildiri Sunumu), *Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları IV*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, 2008.

Aritan, Özlem, “Kapitalist/Sosyalist Modernleşme Modellerinin Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığının Biçimlenişine Etkileri – Sümerbank KİT Yerleşkeleri Üzerinden Yeni Bir Anlamlandırma Denemesi”, Doktora tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi FBE, 2004.

Asiliskender, Burak, “Anadolu’da ‘Modern’ Bir Yaşam Kurmak: Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası ve Lojmanları”, *Fabrika’da Barınmak, Erken Cumhuriyet*

- Dönemi'nde Türkiye'de İşçi Konutları*, Cengizkan, Ali (der.), Ankara: Arkadaş, 2009, s. 111-130.
- Asiliskender, Burak, "Modernleşme ve Konut; Cumhuriyet'in Sanayi Yatırımları ile Kayseri'de Mekansal ve Toplumsal Değişim", Doktora tezi, İstanbul: İTÜ FBE, 2008.
- Asiliskender, Burak ve Eldek, Hikmet, "Conservation of Industrial Heritage in Turkey; A Case of the Kayseri Sümerbank Textile Factory", *World Heritage and Sustainable Development*, R. Amoda et al. (eds.), Barcelos / Portugal: Green Lines Institute for Sustainable Development, 2008, c. 2, s. 537-542.
- Asiliskender, Burak, "Re-Constructing The Kayseri City with 'Modern' Identity After the Foundation of the Turkish Republic", *Architecture.. Urbanism & Culture*, B. Khairy, et al. (eds.) Cairo / Egypt: Ain Shams University, 2008, s. 65-70.
- Asiliskender, Burak, "Re-Creating Urban Form with Industry, Turkish Modernization and Kayseri Experience" (short paper), *10th International DoCoMoMo Conference; The Challenge of Change*, Rotterdam / The Netherlands: Van Nelle Ontwerpfabriek, 2008.
- Asiliskender, Burak, "Importing Modernity by Housing; A Case of Kayseri and State-Based Industrial Site", *Doctorial Studies on Housing, Joint Symposium organized by HERA-C and HREC*, Gazimagusa / TRNC: Eastern Mediterranean University, 2008.
- Asiliskender, Burak, "Sümerbank Yerleşkesi Üzerinden Türkiye'de Modernleşme Sürecine Bir Bakış", *10. İstanbul Bienali Studio KAHAM Gazetesi*, 2007, sy. 2, s. 9-11. ("An Evaluation on Turkish Modernization From Sümerbank Kayseri Settlement", *10th İstanbul Bienal Studio KAHAM Newsletter*, c. 2, s. 33-35.)
- Asiliskender, Burak, "Updating Memories Spatially: Turkish Modernization and Kayseri Experience", *Upheavals of Memeory: Defining, Imagining, Creating, Contesting International Post-Graduate Conference*, Dublin / Ireland: University College Dublin, 2007.
- Asiliskender, Burak, "Tayyare Fabrikası" (Poster ve Bildiri Sunumu), *Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları III*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, 2007.
- Asiliskender, Burak, "Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Elektrik Santrali", (Poster ve Bildiri Sunumu) *Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları III*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, 2007.
- Asiliskender, Burak, "Existing Russian Style in Anatolia", *Heritage at Risk Preservation of 20th Century Architecture Conference*, Moscow / Russia: 2006.
- Asiliskender, Burak, "(Re)Presenting 'Modern' Identity in Turkey, the case of Sumerbank Kayseri Settlement", *ISMARMED 5th Conference on Modern Heritage*, Alexandria / Egypt, 2005.
- Asiliskender, Burak, "Installing 'Modern' Life Style with Architecture", *DC Papelas, Revista Semestral de Critica Arquitectonica*, Departament de Composicio Arquitectonica, UPC (Universitat Politecnica de Catalunya), 2005, c. 13&14, s. 216-223.

- Asiliskender, Burak, "Sümerbank Kayseri Yerleşkesi Neden ve Nasıl Korunmalı", *Yeni Mimar*, 2006, sy. 35, s. 7.
- Asiliskender, Burak, "Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası İşletme Binaları" (Poster ve Bildiri Sunumu), *Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları II*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi, 2004.
- Asiliskender, Burak, "Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Lojmanları" (Poster ve Bildiri Sunumu), *Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları II*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi, 2004.
- Asiliskender, Burak, "Erken Cumhuriyet'in 'Modern' Mirası: Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası ve Lojmanları", *Mimarlık*, 2004, sy. 316, s. 53-58.
- Asiliskender, Burak, "1930'ların 'Modern' Yapıtının Günümüzdeki Yalnızlığı", *TOL*, 2003, sy. 2, s. 46-51.
- Asiliskender, Burak, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Mimaride 'Modern' Kimlik Arayışı; Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Örneği", Yüksek Lisans tezi, İstanbul: İTÜ FBE, 2002.
- Asiliskender, Burak & Eldek, Hikmet, "Renovation Project of Industrial Heritage Case Study: Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası" (short paper), *10th International DoCoMoMo Conference; The Challenge of Change*, Rotterdam / The Netherlands: Van Nelle Ontwerpfabriek, 2008.
- Asiliskender, Burak ve Eldek, Hikmet, "Bir Erken Cumhuriyet Sanayi Yerleşkesi: Kayseri Bez Fabrikası", *Arredamento Mimarlık*, "Şirket Kenti Şirketlerin Kenti" dosyası içinde, 2008, sy. 214, s. 65-67.
- Aslanoğlu, İnci, *Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 2001.
- Aslanoğlu, İnci, "Evaluation of Architectural Developments in Turkey within the Socio-Economic and Cultural Framework of the 1923-38 Period", *METU Journal of Faculty of Architecture*, 1986, sy. 7, s. 15-42
- Aslanoğlu, İnci, "Birinci Endüstri Devrimi'yle Makinenin Mimarlık-Sanat-Zanaat İlişkileri Üzerinde Etkileri", *Mimarlık*, 1973, sy. 115, s. 20-24.
- Aydeniz, Ebru, "Bergama Sümerbank Tekstil Fabrikası" (Poster ve Bildiri Sunumu), *Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları V*, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, 2009.
- Aydın, Elif Özlem ve Çömlekçioğlu, Reyhan, "Seka I. Kağıt Fabrikası" (Poster ve Bildiri Sunumu), *Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları IV*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, 2008.
- Batur, Afife, "Sanayi, Sanayi Toplumu ve Sanayi Yapısının Evrimi Üzerine Bazı Düşünceler", *Mimarlık*, 1970, sy. 80, s. 26-41.
- Bilgin, İhsan, "Modernleşmenin ve Toplumsal Hareketliliğin Yörüngesinde Cumhuriyet'in İmanı", *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, Sey, Yıldız (ed.), İstanbul: Tarih Vakfı, 1998.
- Bilgin, İhsan, "Modernizmin Şehirdeki İzleri", *Defter*, 1995, sy. 23, s. 85-103.
- Bozdoğan, Sibel, *Modernizm ve Ulusun İnşası; Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür*, İstanbul: Metis, 2002.

- Cengizkan, Ali (der.), *Fabrika'da Barınmak, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'de İşçi Konutları*, Ankara: Arkadaş, 2009.
- Cengizkan, Ali, "İstanbul Silahtarağa Elektrik Santrali Yerleşme ve Konut Yaşam Çevreleri", *Fabrika'da Barınmak, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'de İşçi Konutları*, Cengizkan, Ali (der.), Ankara: Arkadaş, 2009, s. 15-44.
- Cengizkan, Ali, "Silahtarağa Elektrik Fabrikası, Tarih, Endüstri Müzesi ve Kent", *Arredamento Mimarlık*, 2004, sy. 07-08, s. 96-102.
- Cengizkan, Ali, "Türkiye'de Fabrika ve İşçi Konutları: İstanbul Silahtarağa Elektrik Santrali", *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 2000, c. 20, sy. 1-2, s.29-55.
- Cöcen, Öğet, "Yaşar Üniversitesi DYÖ Kampüsü Yemekhane Binası" (Poster ve Bildiri Sunumu), *Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları III*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, 2007.
- Çalışlar, H., "Robert Mallet-Stevens (1886-1945)", *Arredamento Mimarlık*, 1945, s. 78-81.
- Dalkılıç, Neslihan ve Halifeoğlu, F. Meral, "Diyarbakır Sümerbank Yerleşkesi" (Poster ve Bildiri Sunumu), *Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları V*, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, 2009.
- Divan, A., "Paşalimanı Un Fabrikası Restorasyon Projesi", Yüksek Lisans tezi, İstanbul: İ.T.Ü. SBE, 1984.
- Doğan, Çağatay Emre, "Nazilli Basma Fabrikası Yerleşimi: Tarihçe ve Yaşantı", *Fabrika'da Barınmak, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'de İşçi Konutları*, Ali Cengizkan (der.), Ankara: Arkadaş, 2009, s. 77-110.
- Eldek, Hikmet, "Kayseri Orta Anadolu Mensucat Fabrikası" (Poster ve Bildiri Sunumu), *Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları IV*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, 2008.
- Eldek, Hikmet, "Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Döküm Atölyesi" (Poster ve Bildiri Sunumu), *Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları III*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, 2007.
- Eldek, Hikmet, "Value Assessment for Defining the Conservation Principles for Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası", Yüksek Lisans tezi, Ankara: ODTÜ FBE, 2007.
- Ergin, N., "Rahmi M. Koç Müzesi", *İstanbul*, 2001, sy. 39, s. 136.
- Erginoğlu, K., "Mallet-Stevens İstanbul'da, Mecidiyeköy Likör Fabrikası", *Arredamento Mimarlık*, 1999, s. 74-78.
- Erman, Onur ve Durukan İpek, "YİDAŞ Binaları" (Poster ve Bildiri Sunumu), *Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları III*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, 2007.
- Erman, Onur ve Sözüdoğru, Ayça, "Adana Yüksektaş İplik ve Dokuma Sanayi Yönetim Binası" (Poster ve Bildiri Sunumu), *Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları IV*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, 2008.
- Feroğlu, Yılmaz Emre, "Ankara Bira Fabrikası'nın Günümüz Koşullarında İşlevsel Dönüşümü Üzerine Bir Araştırma", Yüksek Lisans tezi, Ankara: Gazi Üni. FBE, 2008.

- Göçer, Nurinisa, "Cumhuriyet Dönemi'nin İktisadi Kalkınma Politikasına Bir Model; Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası", Yüksek Lisans tezi, Kayseri: Erciyes Üni. SBE, 2004.
- İlkin, Selim, Birinci Sanayi Planı'nın Hazırlanmasında Sovyet Uzmanların Rolü, *Cumhuriyet'in Harcı Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi*, İ. Tekeli, S. İlkin (ed.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s. 218-219.
- İmamoğlu, Bilge, "Seyfi Arkan ve Kömür İşçileri için Konut: Zonguldak; Üzülmez ve Kozlu", *Fabrika'da Barınmak, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'de İşçi Konutları*, Cengizkan, Ali (der.), Ankara: Arkadaş, 2009, s. 131-156.
- İmamoğlu, Bilge, "Ankara Rüzgar Tüneli" (Poster ve Bildiri Sunumu), *Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları II*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi, 2004.
- İmamoğlu, Bilge, "Zonguldak İşçi Konutları" (Poster ve Bildiri Sunumu), *Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları II*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi, 2004.
- Kabasakal Suna, "A Study on Refunctioning of the 19th Century Industrial Buildings; A Case Study in Ayvalık Center Area", Yüksek Lisans tezi, Ankara, ODTÜ FBE, 1987.
- Kambek, Erkan, "R.M.S ve M.L.F. (Mecidiyeköy Likör Fabrikası)" (Poster ve Bildiri Sunumu), *Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları II*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi, 2004.
- Kaya, Nurdan, "Ayazağa, Cendere Su Pompa İstasyonu Restorasyon Projesi", Yüksek Lisans tezi, İstanbul: İTÜ FBE, 1998.
- Köksal, Gül, "Kentsel Dönüşüm Projeleri Karşısında Endüstri Mirasının Geleceği" *Mimarlık*, 2006. sy. 13-16.
- Köksal, Gül, "Silaharağa Elektrik Santrali Makine Binası, 1949" (Poster ve Bildiri Sunumu), *Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları II*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi, 2004.
- Köksal, Gül, "İstanbul'un Önemli Bir Endüstri Arkeolojisi Siti", Haliç Tersaneleri", *İstanbul*, İstanbul: Tarih Vakfı, 2001, sy. 39, s. 27-32.
- Köksal, Gül, "Kaybolan Endüstri Mirasımız ve Bazı Öneriler", *Domus M*, 2000, sy. 8, s. 52-55.
- Köksal, Gül, "Haliç Tersanelerinin Tarihsel-Teknolojik Gelişim Süreci ve Koruma Önerileri", Yüksek Lisans tezi, İstanbul: İTÜ FBE, 1996.
- Mete, Hande, "Pamuklu Mensucat Fabrikası Yönetim Binası" (Poster ve Bildiri Sunumu), *Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları IV*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, 2008.
- Omay Polat, Ebru, "Türkiye'nin Modern Mimarlık Mirasının Korunması: Kuram ve Yöntem Bağlamında Bir Değerlendirme", Doktora tezi, İstanbul: YTÜ FBE, 2008.
- Omay Polat, Ebru, "Modern Mimarlık Mirasını Onaylamak: Yasal Süreç ve Tescil Kararlarına Bakış", *Mimarlık*, 2008. sy. 340, s. 49-53.

- Oral, Elif Özlem, "Bursa'daki İpek Fabrikaları ve İpekçilikle İlgili Endüstri Mirasının Korunması", Doktora tezi, İstanbul: İTÜ FBE, 2003.
- Osmay, S., "1923'den Günümüze Kent Merkezlerinin Dönüşümü", *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, Y. Sey, (ed.), İstanbul: Tarih Vakfı, 1998, s. 139-154.
- Öktem, Sezen, "Karabük Demir Çelik Fabrikaları ve Yerleşimi", *Fabrika'da Barınmak, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'de İşçi Konutları*, Ali Cengizkan (der.), Ankara: Arkadaş, 2009, s. 157-176.
- Öktem, Sezen, "Türkiye Cumhuriyet'inde Modernleşme Hareketi: Karabük Demir Çelik Fabrikaları Yerleşim Örneği" (Poster ve Bildiri Sunumu), *Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları II*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi, 2004.
- Özek, Veysi, "Edirne Elektrik Santrali" (Poster ve Bildiri Sunumu), *Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları IV*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, 2008.
- Özgönül, Nimet, "Cumhuriyetin Yeni Anadolu Kenti Zonguldak ve Endüstri Mirası", *Mimarlık*, 2007, sy. 336, s. 50-54.
- Peri, Burak, "Türkiye'de Modern Çevrenin İnşası: Sümerbank Kayseri ve Nazilli Fabrika Yerleşimleri" (Poster ve Bildiri Sunumu), *Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları II*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi, 2004.
- Peri, Burak, "Building The "Modern" Environment in Early Republican Turkey: Sümerbank Kayseri And Nazilli Factory Settlements", Yüksek Lisans tezi, Ankara: ODTÜ FBE, 2002.
- Saner, Mehmet ve Severcan, Yücel Can, "Fabrikada Zorunlu Sorumlu Barınmak: Ankara Maltepe Elektrik ve Havagazı Fabrikası Konutları", *Fabrika'da Barınmak, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'de İşçi Konutları*, Ali Cengizkan (der.), Ankara: Arkadaş, 2009, s. 45-76.
- Severcan, Yücel Can, "Regeneration Problem of the Maltepe Gas and Electric Factory Landscape within the Context of Conserving the Industrial Archeological Heritage", Lisans tezi, Ankara: ODTÜ FBE, 2006.
- Şimşek, Eylem, "Endüstri Yapılarının Kültürel Miras Olarak İrdelenmesi ve Değerlendirilmesi: İzmir Liman Arkası Örneği", Yüksek Lisans tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üni. FBE, 2006.
- Tanyeli, Uğur, "Türkiye'de Mimari Modernleşmenin Büyük Dönemeci (1900-1930)", *Arredamento Mimarlık*, 1998, sy. 10, s. 64-67.
- Tekeli, İlhan, "The Social Context of the Development of Architecture", *Modern Turkish Architecture*, R. Holod, A. Evin, S. Özkan (ed.), Ankara: Mimarlar Odası Ankara Şubesi, 2005, s. 15-36.
- Tekeli, İlhan, "Bir Modernleşme Projesi Olarak Türkiye'de Kent Planlaması", *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, S. Bozdoğan, R. Kasaba (ed.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 136-152.
- Tekeli, İlhan, "Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent", *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, Y. Sey (ed.), İstanbul: Tarih Vakfı, s. 1-24.
- Tuncer, Faruk; Yergün, Uzay, Omay Polat, Ebru ve Çelebioğlu, Banu, "Bursa-Merinos Yünlü Dokuma Sanayi Kompleksi" (Poster ve Bildiri Sunumu), *Türkiye*

- Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları IV*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, 2008.
- Türk, Şerife, “Büyükdere Nektar Bira Fabrikası Restorasyon Projesi”, Yüksek Lisans tezi, İzmir: İTÜ FBE, 2004.
- Yılmaz, Demet, “Divriği Cürek Maden İşletmeleri Yerleşkesi” (Poster ve Bildiri Sunumu), *Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları IV*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, 2008.
- Yürekli, Ferhan, “Bir Modernleşme Öyküsü: Zonguldak”, *Arredamento Mimarlık*, “Şirket Kenti Şirketlerin Kenti” dosyası içinde, 2008, sy. 214, s. 67-68.
- Zağra, Hatice Çiğdem, “Edirne Elektrik Fabrikası ve Semt Kuleleri Koruma-Kullanma Önerisi”, Yüksek Lisans tezi, Edirne: Trakya Üni. FBE, 2008.
- Zeybekoğlu, Senem, “Erken Cumhuriyet Dönemi Sanayi Komplekslerinin Mekansal Analizi, Nazilli, Kayseri, Bursa ve Eskişehir Örnekleri”, Yüksek Lisans tezi, İstanbul: YTÜ FBE, 2002.

Cumhuriyet Sonrası Kalkınma Hareketi Olarak Sanayileşme ve Mekânsal Değişim

Burak ASİLİSKENDER

Özet

Türkiye için Cumhuriyet’in ilanı, sadece siyasal olarak yeni bir yönetim biçiminin kabulü anlamına gelmemektedir. Cumhuriyet sonrası başlatılan devrimler ile mekansal ve toplumsal yapıda değişimler yaşanmıştır. Dolayısıyla Cumhuriyet’in ilanını, Osmanlı döneminde ortaya çıkan iktidar krizine karşı üretilmiş siyasal bir çözüm olarak görmek yerine, içerdiği değişim arzusu ile devraldığı mirasa ve kimliğe karşı köktenci bir devrim hareketinin başlatılması olarak algılamak gerekmektedir. Bu yeniden yapılanma sürecinde, okuma-yazmadan ölçü birimlerine ya da giyinme alışkanlıklarına kadar günlük yaşamın birçok alanında değişimler ön görülmüştür. Sürece hız vermek ve yeni kimliğin sürekliliğini sağlamak için, -özellikle ekonomik-kalkınmanın sağlanması hedeflenmiştir. Cumhuriyet devrimleri ile hedeflenen bireysel ve toplumsal değişimlerin sürekliliği ile ekonomik gelişmişlik arasında birbirine sıkı sıkıya bağlı bir ilişki olduğu var sayılmıştır. Dolayısıyla ekonomik kalkınma, arzulanan çağdaşlaşma hedefini sağlayacak bir araç olarak önemslenmiştir. Bu kapsamda sanayileşmeye özel bir önem gösterilmiştir. 1930 yılında dünyada yaşanan ekonomik daralma öncesi, özel girişimciler desteklenmiştir. Ancak, yatırımların hedeflenenden yetersiz kalması, devleti sanayi yatırımlarında öncü yapmıştır. Devlet, sanayileşme hedefi için Anadolu’da kurduğu her fabrika ile hem ekonomik katkı sağlamış hem de bu işletmelerle birlikte inşa ettiği lojman, sosyal ve kültürel tesisler ile hedeflediği değişim sürecine etki yapmıştır. Bu çalışma, devlete tarafından kurulan sanayi yerleşkelerinin dönemin ideolojisi ile olan ilişkisini ve ortaya çıkardıkları değişim arzusunu değerlendirmeyi içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Erken Cumhuriyet Dönemi, Sanayi Yerleşkeleri, Kimlik, Devrim, Değişim

Industrialization as a Development in the Early Republican Period and Spatial Transformation

Burak ASİLİSKENDER

Abstract

The foundation of the Republic, for Turkey, did not mean the acceptance of only a new political regime. Following the accompanying revolutions, there were transformations in related spatial and social structures. Therefore instead of viewing the proclamation of the Republic as a political solution to the crisis of hegemony rising during the Ottoman times, it has to be better perceived as a radical revolutionary movement against the heritage and the identity it inherited. Many transformations have been witnessed in this restructuring era from literacy to measurements. Development, especially in the economic sense, was targeted as a means to facilitate the renovation process and to provide a continuity of newly established identities. A close relationship has been assumed between economic development and the continuity of individual and social transformations targeted by the Republican revolutions. Therefore economic development has been attributed significance as a vehicle to attain the modernization goal. Industrialization, in this context, has received major attention. Private entrepreneurs had been supported prior to the global economic recession of 1930. However, the lack of investments resulted in state taking the lead. Several factories were founded in Anatolian cities by the state in order to generate a native economy. Likewise, residential, cultural and sportive spaces were constructed to create a social and spatial transformation. In a retrospective view this study aims to evaluate the relationship between these state-based industrial-sites and the ideology of the era with an emphasis on their transformative aspires and effects.

Keywords: Early Republican Regime, Industrial Sites, Identity, Revolution, Transformation.

